

*Поляков В. М.,**аспірант кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ЩОДО ДОЦІЛЬНОСТІ ІСНУВАННЯ КОНФІСКАЦІЇ МАЙНА ЯК ВИДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПОКАРАННЯ

Анотація. Статтю присвячено аналізу існуючих підходів щодо доцільності існування та соціально-правової обумовленості такого виду покарання, як конфіскація майна.

Ключові слова: конфіскація майна, вид покарання, спеціальна конфіскація.

Постановка проблеми. Основним завданням Кримінального кодексу України є правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам. Для досягнення таких завдань у КК України передбачений вичерпний перелік покарань, які застосовуються до осіб, що вчинили суспільно небезпечні діяння [1].

Порівняно стрімке зростання злочинності в Україні за останній час все більше посилює кризу, яка полягає в негативній зміні «клімату довіри» в суспільства не тільки до системи судових та правоохоронних органів, але і до нормативних приписів, у тому числі і кримінально-правових. Неможливість досягнення поставлених завдань, перелічених у КК України, передбачає різні позанормативні форми регулювання, що призводить до активації неправових компенсаторних механізмів.

Ідучи шляхом реформування задля зміни нинішньої ситуації, важливої значимості для законодавця набуває необхідність пошуку раціональних з точки зору завдань кримінального законодавства засобів і методів попередження і протистояння різним злочинним проявам. Усі можливі дослідження обмежені існуючим правовим полем, яке повинно відповідати реаліям життя, враховувати найближчі й віддалені перспективи розвитку кримінальної обстановки в країні та загального курсу кримінальної політики.

Зважаючи на це, все більше звертається увага науковців на ефективність існуючих видів покарань, зокрема конфіскації майна. Необхідно зазначити, що природа конфіскації майна в деякій мірі є проблемною, що цілком закономірно породжує дискусії в наукових кругах, адже покарання повинно відповідати тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, бути справедливим і достатнім для виправлення засудженого та запобігання вчиненню нових злочинів.

Актуальність даної статті зумовлена розглядом та аналізом різних думок з приводу доцільності та соціально-правової обумовленості конфіскації майна як виду покарання, враховуючи зміни в інституті конфіскації, пов'язані із прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 13.05.2014. Відповідно до якого конфіскація за КК України розглядається не тільки як вид покарання (конфіскація майна), але і як інший захід кримінально-правового характеру (спеціальна конфіскація).

У науці кримінального права питання конфіскації майна розглядалися багатьма науковцями, які по різному визначали свою позицію з приводу її необхідності, зокрема М. Бажановим,

Ю. Бауліним, Н.М. Гуторовою, П. Горохом, Т. Денисовою, В. Козиревою, А. Музиною, Ю. Пономаренко, М. І. Пановим, Г. Собко, В. Тютюгіним, Ю. Філеєм, М. Хавронюком та іншими. Аналізуючи наукову розробленість теми дослідження, необхідно відмітити те, що роботи авторів ґрунтувалися на кримінальному законодавстві, де були відсутні останні зміни, які стосуються спеціальної конфіскації. Таким чином, конфіскація майна в кримінальному праві у своїй більшості розглядалась окремо як вид покарання або як захід кримінально-правового характеру, при цьому залишаючись на теоретичних засадах до сьогодні.

Мета дослідження полягає в аналізі існуючих підходів щодо доцільності існування такого виду покарання, як конфіскація майна, враховуючи останні зміни, що значно розширили межі інституту конфіскації за чинним КК України.

Виклад основного матеріалу. В юридичній літературі погляди авторів з приводу віднесення чи не віднесення конфіскації майна до архаїчного виду покарання, вирішення проблем конституційної допустимості існування загальної конфіскації майна як виду покарання, визначення її правової природи розділилися на дві точки зору, у кожній з яких чимало прихильників зі своїми аргументами.

Відповідно до першої з них конфіскація майна є дієвим видом покарання, скасування якого вплине на підвищення рівня корисливої злочинності.

Прихильники протилежної точки зору висловлюються за виключення із системи покарань конфіскації майна, оскільки вважають, що за своєю правовою природою вона себе не виправдовує та суперечить ряду положень. Але деякі автори, вказуючи на необхідність скасування конфіскації майна, пропонують закріпити спеціальну конфіскацію, направлену на предмети, що мають відношення до вчинення злочину.

Пропозицію відмовитися від покарання у вигляді конфіскації майна підтримують такі вчені, як М. Бажанов, Н. Бабич, Н. Гуторова, В. Іванов, В. Мельникова-Крикун, М. Панов, О. Цветинович.

М. Бажанов, висловлюючи свою думку з приводу цього питання, вказував на те, що: а) це покарання властиве феодалному праву і праву тоталітарних держав; б) цивілізоване кримінальне право не знає конфіскацію майна як виду покарання; в) воно носить чисто фіскальний характер; г) безпідставно обмежує право приватної власності; д) суттєво обмежує майнові права членів сім'ї засудженого, які безвинно страждають у такому випадку [2, с. 89].

Аналізуючи вищевказані доводи, можна зазначити наступне:

– По-перше, конфіскація майна хоч і має давню історію і пройшла багато періодів становлення державності та суспільства, змінюючи свою природу в залежності від тих й інших перетворень, так як і ряд інших покарань, закріплених у чинному КК України, але не можна однозначно говорити про її архаїчність та відносити до якогось конкретного історичного періоду, при цьому ще й вказувати на її нецивілізованість. За тим же принципом і позбавлення волі можна віднести до феодалних та буржуазних покарань та поставити його існування під сумнів, бо воно також

у давнину наряду із конфіскацією широко застосовувалося. Але питання в іншому: чи є альтернатива?

– По-друге, говорячи про її фіскальний характер, треба відмітити те, що конфіскація майна застосовується за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини, які завдають матеріальної шкоди не тільки потерпілому, але і державі в цілому, підриваючи її економічну самостійність. Таким чином, застосування такого додаткового виду покарання, покликане забезпечити відновлення соціальної справедливості шляхом обмеження права приватної власності осіб, що вчинили відповідні кримінальні правопорушення, усунути економічну основу сучасної злочинності, яка набуває все більш організований, агресивно-терористичний, корисливий і корупційний характер [3, с. 37].

– По-третє, проблема порушення майнових прав членів сім'ї засудженого в деякій мірі існує, але її вирішення залежить від перегляду та внесення змін до положень переліку майна, що не підлягає конфіскації за вироком суду. Оновлений перелік зможе забезпечити майнову незалежність членів родини та залишити необхідне майно засудженому для його подальшої ресоціалізації, щоб особа після відбування покарання виправилася і стала повноправним членом суспільства. Також необґрунтовано стверджувати про обмеження майнових прав другого з подружжя, оскільки конфіскації підлягає лише частка майна засудженого в спільній власності.

На думку М. Гуторової, загальна конфіскація майна не відповідає принципу конституційно-правової адекватності, оскільки певною мірою суперечить Конституції України. Як зазначає автор, стаття 24 Конституції України передбачає рівність всіх громадян перед законом і забороняє будь-які привілеї чи обмеження за ознаками майнового стану. Так, загальна конфіскація майна є покаранням, ступінь карального впливу якого визначається виключно майновим станом засудженого, його використання в КК України можна вважати порушенням конституційного права людини на рівність перед законом [4, с. 61].

З цією позицією не зовсім можна погодитися, так як, вірно зазначає В. Пімонов у своєму дисертаційному дослідженні, конфіскація майна, будучи додатковим видом покарання, призначена для максимальної оптимізації кримінально-правової охорони суспільства від злочинів. Досягається це тим, що в здійсненні загальних функцій і цілей кримінального покарання, конфіскація майна бере участь шляхом реалізації в необхідних випадках своїх власних специфічних функціональних можливостей. Такими є забезпечення індивідуалізації покарання і, залежно від всіх обставин, посилення або пом'якшення міри основного покарання. Таким чином, воно здатне надати гнучкість призначеного покарання, пристосувати його до особливостей вчиненого злочину та особи злочинця [5, с. 167]. Отже, мова про порушення рівності всіх громадян не може йти, так як суд, враховуючи всі обставини, при призначенні покарання вирішуватиме розмір конфіскації майна, виходячи з тяжкості скоєного злочину і розміру заподіяної шкоди, шляхом застосування на ряду з основним покаранням додаткового, карального впливу якого буде підсилюючим та індивідуалізованим.

Як вказує М. Гуторова, деякі російські науковці, не погоджуючись з рішенням про скасування конфіскації майна, вважають його «закликом» до більш нахабного, відвертого розкрадання державного і громадського майна. Але ці категоричні вислови припадають переважно на період з 2003 по 2007 рр, тобто на час, коли загальна конфіскація майна як вид покарання в Кримінальному кодексі Російської Федерації була скасована, а конфіскація певного майна (так звана спеціальна конфіскація) як інший захід кримінально-правового впливу ще не була введена [4, с. 62].

На противагу цьому необхідно зауважити те, що, провівши аналіз ряду дисертаційних досліджень після 2007 року, біль-

шість авторів (О. Курлаєва [6], Е. Мартиненко [7], С. Самойлова [8], О. Малишев [9]) з метою підвищення ефективності протидії корисливій злочинності вказують на необхідність відновлення в Кримінальному кодексі Російської Федерації конфіскації майна як виду покарання за тяжкі та особливо тяжкі злочини, вчинені з корисливих мотивів, при збереженні спеціальної конфіскації як іншого заходу кримінально-правового характеру. Навіть вже були перші спроби повернення конфіскації майна за злочини корупційної направленості, державну зраду та за тероризм шляхом внесення до Держдуми відповідного проекту закону. Авторами документу були Б. Резник та С. Тен [10].

Ще в радянський період В. Іванов та О. Цветинович зазначали, що конфіскація майна, яка не відповідає цілям і принципам кримінального покарання, повинна бути виключена [11, с. 136]. О. Цветинович вказував: якщо в засудженого відсутнє майно, яке підлягає конфіскації, то її застосування перетворюється на формальність, покарання втрачає ознаку репресивності, що може дискредитувати цю міру. Вчений у деякій мірі обґрунтовано звертає увагу, на тенденцію росту так званих фіктивних конфіскацій, коли в ході досудового слідства майно, яке підлягає конфіскації, не виявляється [12, с. 122]. Погоджуючись з вказаними доводами лише в частині існуючих проблем виконання конфіскації майна, хотілось би відмітити, що те чи інше покарання, закріплене в КК України, має свої недоліки, які потребують змін, обумовлені не тільки природою самих покарань, але і органами, діяльність яких направлена на виконання відповідних покарань.

На думку Н. Бабича, за вчинення деяких майнових злочинів замість конфіскації майна з успіхом можна застосувати більш ефективне додаткове покарання – штраф, оскільки він є одним з найефективніших видів покарання. [13, с. 23]. Непереконливим вбачається аргумент про те, що скасування конфіскації майна компенсується штрафними санкціями. Розміри штрафу, які передбачені в КК України, не зможуть відшкодувати державі і суспільству багатомільярдні збитки від елітно-владної, корупційної та організованої економічної злочинності (не буде знищена так звана матеріальна підоснова). Збільшення розміру штрафу не буде виправдано.

У своїй роботі В. Мельникова-Крикун, як і М. Гуторова, зазначає, що конфіскація майна несумісна з існуванням демократичної, ринково-орієнтованої держави та пропонує конфіскувати тільки предмети злочину, засоби його вчинення і майно, здобуте злочинним шляхом [14, с. 47]. Із закріпленням спеціальної конфіскації як іншого заходу кримінально-правового характеру, законодавець ввів двоколіїну систему кримінально-правових санкцій (покарання та захід кримінально-правового характеру), доцільність та виправданість яких в такій взаємодії ще належить визначити.

Таким чином, розглянувши основні доводи проти конфіскації майна, ми дійшли висновку, що жоден з них, ні всі вони в сукупності не є достатньою підставою для її виключення з системи покарань.

Позицію збереження конфіскації майна як додаткового виду покарання із зазначенням її недоліків підтримують ряд вітчизняних та російських науковців. А саме О. Курлаєва, О. Малишев, Е. Мартиненко, І. Марогулова, В. Пімонов, С. Самойлова, Г. Собко, О. Степанішин, К. Шутов.

Так, Г. Собко вказує на доцільність існування покарання у вигляді конфіскації майна та необхідності її збереження в кримінальному праві України, враховуючи історичні, соціально-економічні, правові чинники та досвід інших країн, де зміні підлягає лише характер обмеження та вид майна, що може бути конфісковане [15, с. 14].

І. Марогулова не погоджується с доводами В. Іванова та О. Цветиновича про необхідність виключення конфіскації майна з

діючої системи покарань, оскільки збереження конфіскації майна як покарання обумовлено соціальними передумовами. Конфіскація майна призначається засудженим за корисливі злочини. Страх кримінальної відповідальності і покарання у вигляді конфіскації майна є стримуючим фактором для осіб, схильних до правопорушень, особливо пов'язаних з корисливими мотивами [16, с. 47].

Позиція, висловлена Б. Киришем, полягає в тому, що конфіскація майна є заходом державного примусу, який застосовується від імені держави до особи, котра вчинила злочин, і в цьому нічим не відрізняється від будь-якого іншого виду покарання. Як вказує автор, можна було б говорити про її виключення із системи покарань, якщо б був винайдений менш репресивний, проте не менш ефективний або хоч і однаковий за тяжкістю, але дієвий, ніж конфіскація майна, вид покарання в протидії з корисливою злочинністю [17, с. 240].

Досить вдало відмічає К. Шутов, наводячи аргументи проти такого твердження, що конфіскація порушує принцип справедливості, оскільки звертається на майно, у тому числі і нажите законним шляхом. Вчений зазначає наступне: по-перше, цей досвід не отримав розгорнутої аргументації в роботах його прихильників; по-друге, тому що за аналогією слід визнати суперечливими принцип справедливості і такі види покарання, як штраф і виправні роботи, які також звертаються на дохід, отриманий законним шляхом; по-третє, змістом будь-якого покарання і є саме позбавлення або обмеження законних прав та свобод особи [18, с. 240].

Висновки. Отже, можна говорити про те, що конфіскація майна як додатковий вид кримінального покарання має все ж ряд недоліків та проблем, які не потрібно використовувати для обґрунтування позиції скасування такого покарання, а навпаки, визначити основні напрямки його вдосконалення та розробити відповідні зміни.

Все ж доцільність існування конфіскації майна виправдана, можливо, не в такому вигляді, в якому вона зараз є, однак це вже інше питання. Таким чином, основними аргументами її збереження як виду покарання є:

1. Конфіскація є ефективним засобом протидії злочинності, особливо корисливо-насилницької. Призначення конфіскації майна за вчинення тяжких та особливо тяжких корисливих злочинів впливає на свідомість осіб, виконуючи превентивну дію [19, с. 86]. Більше того, конфіскація майна передбачена в ряді міжнародних конвенцій, підписаних та ратифікованих Україною, як один із дієвих засобів протидії організованим злочинності, тероризму, незаконному обігу наркотичних засобів та корупції.

2. Конфіскація майна має важливе значення для індивідуалізації покарання. Погоджуючись з твердженням В. Дуюнова, конфіскація майна, як один із видів додаткових покарань, сприяє реалізації принципу індивідуалізації покарання. Встановивши всі обставини кримінального провадження та особу винного, поряд з основним покаранням, призначається додаткове, яке зможе підсилити каральні можливості основного покарання, надати йому необхідної специфічної спрямованості проти конкретних причин та умов здійснення злочину [20, с. 67].

3. Конфіскація майна виконує превентивну дію, необхідну для профілактики корисливих злочинів. Вже після відбування покарання, продовжує запобігати вчиненню нових злочинів шляхом усунення майнової підоснови злочинності, зокрема організованої.

4. Простий механізм виконання конфіскації майна. Процес виконання покарання у вигляді конфіскації майна не вимагає від держави створення або забезпечення спеціальних установ для виконання досліджуваного покарання.

5. Відсутність альтернативних видів покарань конфіскації майна, які б у повній мірі відповідали завданням КК України. Скасування такого покарання призведе до суттєвого дисбалансу в системі покарань.

Література:

1. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 59.
2. Бажанов М.І., Тацій В.Я. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М.І. Бажанов. – К. : Юрінком Інтер. – П'раво, 2003. – 416 с.
3. Борченко Д.В. Конфіскация имущества как иная мера уголовно-правового характера / Д.В. Борченко. – Тольятти, 2007. – 199 с.
4. Гуторова Н. Конфіскація майна за кримінальним правом України: проблеми та перспективи / Н. Гуторова, О. Шаповалова // Право України. – 2010. – № 9. – С. 56–65.
5. Пимонов В.А. Конфіскация имущества как вид наказания по уголовному праву / В.А. Пимонов. – М., 2002. – 204 с.
6. Курлаева О.В. Конфіскация имущества как мера государственного принуждения / О.В. Курлаев. – Рязань., 2013. – 170 с.
7. Мартыненко Э.В. Конфіскация имущества в действующем российском уголовном праве / Э.В. Мартыненко. – М., 2010. – 239 с.
8. Самойлова С.Ю. Конфіскация имущества в российском уголовном законодательстве / С.Ю. Самойлова. – Омск., 2011. – 197 с.
9. Малышев А.Н. Конфіскация имущества в уголовном праве / А.Н. Малышев. – М., 2010. – 191 с.
10. В Государственную думу предлагают вернуть норму о конфискации имущества коррупционеров [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://m.ria.ru/incidents/20131122/978979918.html>.
11. Иванов В. Н. Должна ли сохраниться конфискация имущества как уголовное наказание? // Советское государство и право. – 1958. – № 9. – С. 100–101.
12. Цветинович А.Л. Дополнительные наказания в советском уголовном праве / А.Л. Цветинович. – Калининград, 1980. – 122 с.
13. Бабич Н.К. Экономическая преступность: а если штрафом? / Н.К. Бабич // Финансовая Украина. – 1996. – № 43 – С. 22–24.
14. Мельникова-Крикун В.М. Спеціальна конфіскація / В.М. Мельникова-Крикун // Право та Безпека. – Вип. 44. – 2005 р. – 89 с.
15. Собко Г.М. Конфіскація за кримінальним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Г.М. Собко ; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 2008. – 20 с.
16. Марогулова І.Л. Конфіскация имущества как мера наказания по советскому законодательству / И.Л. Марогулова. – М., 1979. – 247 с.
17. Кириш Б.О. Конфіскація майна: аргументи за збереження і за скасування цього виду покарання / Б.О. Кириш // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Сер. юридична. – Вип. 1. – 2006. – С. 233–243.
18. К.Н. Шутов Состоятельны ли выводы сторонников исключения конфискации имущества из системы уголовных наказаний [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://aeli.altai.ru/nauka/sbornik/2000/shutov.html>.
19. Демидова С.С. Щодо конфіскації майна як виду покарання. Міжнародні науково-практичні Інтернет конференції за різними юридичними напрямками 2008 р. – 86 с.
20. Дуюнов В.К. Система дополнительных наказаний / В.К. Дуюнов // АН КиргССР – Фрунзе, 1982. – № 6. – 67 с.

Поляков В. Н. О целесообразности существования конфискации имущества как вида уголовного наказания

Аннотация. Статья посвящена анализу существующих подходов относительно целесообразности существования и социально-правовой обусловленности такого вида наказания, как конфискация имущества.

Ключевые слова: конфискация имущества, вид наказания, специальная конфискация.

Polyakov V. On the expediency of existence of confiscation of property as a form of criminal penalty

Summary. The article focuses on the analysis of existing approaches to the Expediency of Existence and social legal conditionality of such a form of criminal penalty as confiscation of property.

Key words: confiscation of property, form of penalty, special confiscation.